

BALOGH ENDRE.

(Emlékezés az új erdélyi magyar irodalom első halottjára.)

Nem tudom, hogy a magyarországi magyarok látták-e őt, s miképen látták, — de megpróbálom most megmutatni nekik Balogh Endrét a saját szívemen keresztül. S ilyenformán talán ki fog derülni kissé, hogy miképen láttuk őt mi itthon, s mit jelentett nekünk, erdélyi magyaroknak.

Nálunk, ha most arat a halál, s lekaszál egy embert: mintha tíz ember dőlné ki, s ha tízannyi utánpótlás volna születésekben, s tízannyi „fehér rügy“, új hajtás fakadna a korhadt, száraz ágak mellett, az sem megnyugvás nekünk. A mostani, haldokolva is győzedelmes nemzedékben még bizonyosak vagyunk, de nem tudjuk, mit hoz a jövő és milyen irányban fejlődnek az új nemzedékek, teljesen megváltozott viszonyok kényszere között nevelkedve.

Balogh Endrével életemben alig néhányszor találkoztam. Kétszer Marosvásárhelyt, az ő nyugalmat és tisztaságot lehelő kis házában, párszor futólag Kolozsvárt. Néhány levélváltás volt közöttünk. Ennyi az egész. Azonban e ritka találkozásokat mélységes jelentőséggel töltötte el a bennük megnyilvánuló lélek. Úgy gondolok rájuk, mint csendes, elmúlt ünnepekre, hajdani vasárnapokra, melyeknek értelme s titokzatos varázsa azonban beleszövődik a hétköznapi szövetébe s Isten tudja hol, mikor, újra felcsillámlik, s hat tovább, a nemes energia megmaradásának szellemi törvénye szerint. Utolsó, rövid találkozásom vele egy ragyogó, édes-búsán szép őszi délelőtt történt, a kolozsvári vasúti állomáson, 1924 szeptember közepén. Én elutaztam, ő Vásárhelyről érkezve, a városban keresett, aztán kijött az állomásra. Egy levelet adott át nekem. Rövid pár percig beszélgettünk vonatindulás előtt. Aztán szólott a trombita. Csak most tudom, hogy nem nekem, hanem neki szólott. Ő indult akkor nagyon, nagyon messzire... Szép, komoly férfi-feje most is előttem áll, arcán az a különös, jovialis mosoly, mely mögött mérhetetlen szenvedések lappangtak és örök melancholia bujdosott. Megérezte ezt az ember rajta, bár ő maga sohasem mutatta. Komolynak láttam, — szomorúnak, sötétnek nem. Stoikus jellem volt és egyéniségében éppen oly kevéssé lírikus természet, mint művészi alkotásai-ban. Arcának derűje az erdélyi ősz derűje volt: fényel kendőzött fájdalom.

Mikor az összeomlás utáni kábulatban félig-öntudatlanul, a politikai és közéleti passzivitás kényszerült bénultsága közepette, az új erdélyi irodalom halk erecskéi kezdtek finom, álomszerű hanggal esörgedezni: Balogh Endre az elsők egyike volt. Lelkének álom-ereit kezdte küldözgetni a lassankint mélyülő gyűjtömedencékbe: egy-egy szépirodalmi vagy napilap felé. Sajátos, komoly, érett tehetsége már akkor feltűnt. Akik csodálkoztak azon, hogy „kezdő“ író hogyan jöhet egyszerre ilyen kiforrt, mély írásokkal, azok nem sejtették, hogy a férfikora delén túlhaladt író az élet kemény iskolája, intenzív közéleti tevékenység, ügyvédi, politikai, publi-

cisztikai működés s a fiatalkori, de feledésbe ment irodalmi kísérletek egész sora edzette, acélozta, érlelte sokáig. Mikor én megismertem, akkor már valamiképen az élet fölött állott, bezárkózva érzéseinek nemes világába, kifelé az emberi és írói karakter s világfelfogás rendületlenségével, s már bizonyos szemlélődő szellemmel, mely a változások sodrából mindig a lényegot tudta kiragadni. Úgy látszik, a nagy magyar tragédia adta meg szellemének, mint sok más erdélyi magyar szellemnek is, a végső, döntő lökést a teljes kifejlés, önmaga teljes megtalálása felé. Könnyen érthető, hogy akiben eredetileg gazdag művészi hajlam lappangott, az lelkének beteljesedését a gyökeresen megváltozott körülmények között éppen a művészetben kereste. Az irodalom s művészet életfölötti világa lett az erdélyi magyar intelligencia nagy része számára az egyedül lehetséges világ. Műalkotás és műélvezet: nemcsak a nemzeti élet öfenntartási ösztöne, hanem a valóság kínzó világából való menekülés vágya is, errefelé sodorta a lelkeket. Én hiszem, hogy ha Balogh Endrének hosszú, kínos betegsége s az áldatlan közállapotok nem is tették volna egyenesen lehetetlenné a közszereplést, ifjúkori, „aktív“ ideáljait most már úgy sem kereste volna. Ha Isten erőt és életet ad neki, talán mind mélyebben merült volna el művészetének ragyogó, nagyszerű, passzív világába, melyből azonban közvetve mégis a magyar faj aktív élethatalmai sugárzottak ki.

„Hajótöröttek“ című könyvének megjelenése után Balogh Endréről egészen nyilvánvaló lett, hogy elsőrangú elbeszélő. Kötetbe foglalt kis regénye, a „Fehér rügy“ tisztán és tömören mutatja e tekintetben összes kvalitásait. Kötete után elszórtan megjelent hosszabb-rövidebb elbeszélései pedig csak megerősítették bennem azt az érzést, melyet most leírok: Balogh Endre eddig a *lepegikusabb* tehetség volt közöttünk. Többször hallottuk már az erdélyi irodalom hivatott bírálójától azt a megjegyzést, hogy Erdélynek ezelőtt nem volt lírája, hogy Erdély a multban éppen az elbeszélő műfajokban tűnt ki. Mások hozzátették, hogy a mai erdélyi líra gazdagsága talán éppen természetes visszahatás a mult lírai terméketlenségével szemben. E megállapításokat teljesen jogosultaknak tartom. Sőt hozzáteszem azt, hogy érzésem szerint e nagy lírai reakció rányomta bélyegét a mai erdélyi prózára is. Kiváló novellistáinkon lírai rapszódikusság, lírai hév, vagy legalább is lírai eszközök erős alkalmazása érzik. Nem kedvezőtlen értéktételeket akarok ezzel mondani. Ma, a műfajok nagy keveredésének idején, mikor a művésziségnek egészen más kritériumait kezdjük kutatni, mint a régi műfaji „kellékek“hez való szigorú ragaszkodást, kicsinyesnek találnám e szempontot túlságosan hánytorgatni. Csak megállapítom, hogy Nyíró József, mint novellista, formákat szétfeszítő, robbantó erejű lírikus. Szaggatott, sokszor homályba hulló történetei inkább az író forrongó érzésvilágának projekciói, semmint emberéletek valóságos darabjai. Berde Mária erősebb elbeszélő hajlama mellett is sokszor hajlik az egyénitől az egyetemes, a konkrét ábrázolástól a szimbólikus ábrázolás, tehát végeredményben szintén lírai elemek felé. Sőt még a régi írói generációból származó Kovács Dezső is legmodernebb és legszebb alkotásait misztikus lírai elmélyülésének köszönheti.

Balogh Endre gyökerében elbeszélő tehetség. Valóságos emberek valóságos ábrázolása, külső és belső, de inkább belső történetüknek feltárása az ő erőssége. „Fehér rügy“ című regényében megmutatta, hogyan képes elemezni s lefolyásukban fokról-fokra kifejezni a szenvedélyek fejlődés-

menetét, hogyan képes a történet különböző szálait összevezetni és egységes irányba sodorni. Vak katonája felejthetetlen alak. Szerelme, féltékenysége, eszeveszett dühe, tomboló magát-emésztése, végül rezignált megnyugvása és magát-legyőző nagylelkűsége az olvasót lelke alapjaiban rázzák meg. S annál inkább, mert az egyéni végzet mellett, azzal párhuzamosan iramlik egy nép végzete: Erdély magyarságának sorsa sötétlik fel komor kontúrokban Balogh Endre regényében. Az első igazán művészi korrajz a veszített háború utáni Erdélyről. Kortárs szemével látott kép. Véres és félelmes. A történelem perspektívájában, egy valaha megírandó történelmi regényben lehet, hogy mások leszünk. Mi most magunkra ismertünk Balogh Endre rolunk rajzolt képében. Kisebb elbeszéléseiben is szívesen nyúlt Balogh Endre témáért Erdély mai viszonyaiba. Mint a legtöbb mélyebb lelkű magyarnak, neki is állandó örlő problémája lehetett „kisebbségi magatartásunk“ mikéntje. S a tisztán érzelmi magatartás büszke passzivitásától ő is kénytelen volt eljutni ahhoz az értelmi, józan attitűdhöz, amely nem faji jogaink megtagadását, de viszont minden lehetőség megragadását jelenti, hogy fajunk érdekében tehessünk valamit. Dolgozni és el nem csüggedni: ezt hirdette művészetével, ennek adott megkapó kifejezést a Páztortúz-ben már halála után megjelent novellájában, a „Gólyák“-ban is. Hirdette az anyaföldhöz való ragaszkodást, s az itthonmaradást, minden poklokon keresztül.

Világnézetében Balogh Endre inkább konzervatív volt, de nem a türelmetlen fajtából. Legfeljebb mosolygott a nagyon sietőkön. Politikai és irodalmi radikalizmus egyaránt távol álltak tőle. Az osztályöntudat kihagyásával szembe a fajszeretet s az emberi közösség-érzés és méltányosság kibékítő eszméit állította. Erkölcsi érzése rendkívül finom és fejlett volt. Nem egyszer nyúlt hozzá kényes témákhoz („Párnázott ajtó“ című hosszabb elbeszélése a legjellemzőbb), de mestere volt a művészi mértéktartásnak, s a biztos ízlésnek ezekben a dolgokban és mindig bizonyos nemes tendenciával érintette őket. Nem „moralizált“, de magasabb morálja szükségképpen, művészi törvényszerűséggel ütközött ki alakjaiból és történeteiből. A bűntudat és bűnbánat gyötrő, de néha újjászülő és megszentelő hatalmát gyakran szerette ábrázolni. (Legszöbben „Azután“ című novellájában.) Írásainak alaptónusa sötét, komor, de ritkán vígasztalan. Bár az is igaz, hogy Gyallay Domokos könnyed közvetlensége, üde humora s legtöbbször problémátlan egyszerűsége teljesen hiányzik belőle. Gyallay és Balogh Endre a mai erdélyi irodalomban körülbelül úgy állanak egymás mellett, mint a régebbi egyetemes magyar irodalomban Mikszáth és Petelei István. Gyallayban mintha Mikszáth derűje, kedélyes életszemlélete csillanna meg néha, Baloghban Petelei szelleme borong. Ezek az analógiák persze nem értékazonosságot akarnak kifejezni. Balogh Endrét azonban éppen komorságánál fogva mélyebben erdélyinek érzem Gyallaynál. Erdély tragikus föld. Humort, derűt alig-alig terem. Balogh Endre elemző módszerében Kemény Zsigmond, formaművészetében és stílusában Petelei tradícióinak folytatója. Lelke és művészete legbelső lényegében azonban eredeti, amint eredeti és páratlan a mai erdélyi magyar sors, amelyből művészete kinőtt.

Negyvennégy esztendő, derékbatört élet, derékbatört mű, befejezetlenül maradt nagy koncepciójú új társadalmi regény: ez is erdélyi sors. Mi itt valahogy mindnyájan torzók maradunk. De olyan torzók, amelyek mellett

nem mehet el gondolkozás és magábaszállás nélkül boldogabb tájak, korok és körülmények magyarja.

Úgy tudom, hogy korán elköltözött író társam és barátom új, félbeszakadt nagy regényének azt a címet adta: „Égő csipkebokor“. Nem ismerem a regényt, de úgy sejtem, hogy az „Égő csipkebokor“ a szenvedések tüzeiben égő erdélyi magyar társadalom. Balogh Endre külső stoikus nyugalma mögött, fényes eszmények és kínos szenvedések lángjában lobogott el egy drága élet, ugyancsak Égő csipkebokor gyanánt. De az Írás azt mondja, hogy Mózesnek Isten jelent meg az égő csipkebokor lángjában. Balogh Endrének is megjelent és benne és általa megjelent nekünk is.

Reményik Sándor.

KÉK VIRÁG.

*Az én szemem nem a tiédnek párja,
Nem nevet és nincs benne kék virág.
Az én szemem két bús virrasztó fáklya
S éjjel lobog reád.*

*A homlokom sem a tiédnek párja,
Nem ifjú már, álmatag és sötét
Bús szerzetes, és mint szent bibliára
Némán hajol föléd.*

*Szívem, szegény ő sem szivednek párja,
Régi óra, magában csendbe jár,
Egy rejtett dal van a művébe zárva,
Mint halódó madár.*

*És jaj, könnyem se lesz a könnyed párja,
Más forrásból zokog fel a folyam,
Sötét árként, mely a multunkat vájja,
De nem együtt rohan.*

*S mégis te vagy az én sorsom leánya:
Egy hasztalan, egy ziháló futás,
A zárt kapun, mely az utat elállja,
A zárt kapun, mely utamat elállja,
Hivő kopogtatás.*

Mészáros Sándor.